

ОРУШТВО „СВЕТИ САВА”

БРАТСТВО XXVII

Београд, 2023.

БРАТСТВО
Часопис Друштва „Свети Сава”

Уређивачки одбор
Бојовић др Злата Д.
Вишкјевич др Регина (Гдањск)
Ђуба др Јоланта (Гдањск)
Зупан Душан
Мркаљ др Зона В.
Мршевић-Радовић др Драгана Д.
Неделку др Октавија (Букурешт)
Петровић Душко М.
Ристић др Љубодраг П.
Ракић др Тања О.

Главни и одговорни уредник
проф. др Злата Д. Бојовић, академик

Технички уредник
Љиљана С. Дукић

Техничка припрема
Матеа М. Милошевић

Секретар
Тања О. Ракић

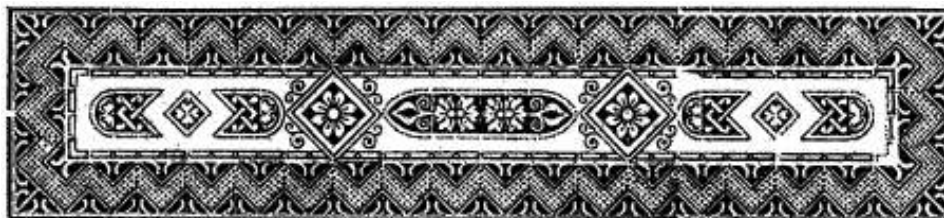
Стручна редактура и лектура
Љиљана С. Дукић

Издавач
Друштво „Свети Сава“
Web site: www.sveti-sava.org.rs
E-mail: info@sveti-sava.org.rs

Copyright 2023. by Društvo „Sveti Sava“

Штампа:
Eurodream D.O.O. Nova Pazova

Тираж:
300

doi <https://doi.org/10.18485/bratstvo.2023.27.3>
УДК 821.163.41.09:398

Рад примљен: 8. 9. 2023.

Рад прихваћен: 22. 9. 2023.

Оригинални научни рад

**„ЖЕНСКИ ДАНИ“ КАО МИТОЛОШКА БИЋА
У НАРОДНИМ ВЕРОВАЊИМА И ПРЕДАЊИМА
ЈУЖНИХ И ИСТОЧНИХ СЛОВЕНА***

У народној култури Јужних и Источних Словена представе о персонификованим женским данима су присутне у готово свим сферама – у народним веровањима, у народној поезији и усменим прозним жанровима (пре свега, у демонолошким предањима), затим у неписаним правилима понашања и забранама рада на одређени дан. У раду ће се анализирати народна веровања и предања, у којима персонификовани женски дани (Среда, Петка и Недеља) имају обележја митолошких и демонских бића. Извор грађе представљају студије и монографије о данима у недељи, народна предања и веровања словенских народа. Циљ истраживања је да се анализира систем народних представа о митолошким бићима код Јужних и Источних Словена везаних за регулацију понашања у одређеном времену.

Уводна разматрања

Персонификовани женски дани (Среда, Петка, Недеља) се најчешће схватају као женска бића, што је, пре свега, мотивисано њиховим називом (граматичким родом), али и старијим народним представама о опасном

* Рад је настао као резултат рада у Балканолошком институту САНУ, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години, бр. 451-03-68/2022-14 од 17.01.2022.

времену. У том погледу, код Јужних Словена се јавља амбивалентност у семантизацији петка – према граматичком роду назива, петак би требало да припадне групи тзв. мушких дана¹. Ипак, народне представе о овом дану, као и његова најчешћа персонификација (Света) Петка га сврставају у женске дане. С друге стране, код Источних Словена је петак, и према називу, и према народним представама – женски дан (рус. *пятница*, блрус. *пятница*, укр. *п'ятниця*).

За потребе овог истраживања коришћени су научни радови и монографије о народној култури Словена, посебно о данима о недељи, студије из етнографских и фолклористичких зборника и научних часописа, као и зборници народне поезије и прозе.² Светлана Амосова³ је у више својих радова пажњу посветила семантици дана у недељи код Источних Словена, док је Драгана Ђурић⁴ компаративно анализирала народна веровања и представе о данима код Јужних и Источних Словена.

Народне представе о женским персонификованим данима у недељи

У народној култури свих Словена обележје „женско“ је готово по правилу значило и *негативно*, *лоше*. Ипак, у погледу женских дана ово

¹ О мушким данима више у: Д. Ђурић, „Мушки дани у народним веровањима Јужних Словена“, *Братство*, XXV, Београд, 2021, 29–39.

² Л. Н. Виноградова Мифологические существа наказывающие за неурочное прядение. *Живая старина*. 4(64)2009. Москва, 2009, 4–7; Д. М. Ђорђевић, Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави, *Српски етнографски зборник LXX*, Београд, 1958; Д. Маринов, *Избрани произведения в два тома*, т. 1, Софија, 1981; М. Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, Београд, 1990; Р. Попов, „Календарни празници и обичаји“, у: Р. Попов (ред.), *Родопи. Традиционална народна духовна и социалнонормативна култура*, Софија, 1994, 82–117; М. Lang, Samobor, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, XIX/2, Zagreb, 1914, 193–320; J. Lovretić, Otok. Narodni život i običaji, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, VII/1, Zagreb, 1902, 57–206; Български народни балади и песни с митически и легендарни мотиви, *СбНУ*, LX, ч. 1, Софија, 1993, ч.2, 1994; *Беларуская народная творчасць* (серия), Минск, 1971–2007; *Junačke pjesme*, knj. 2, *Hrvatske narodne pjesme*. Zagreb, 1897, итд.

³ С. Н. Амосова, „Представление о вторнике и субботе у восточных славян“, *Живая старина* II, Москва, 2008, 9–12; „Среда и пятница хозяйину в доме не указчица“: представления о среде и пятнице у восточных славян, *Знаки времени в славянской культуре: от барокко до авангарда*, Москва, 2009, 301–324; Персонифицированные дни недели: история изучения, *Славянская традиционная культура и современный мир*, вып. 14: Комплексные исследования традиционной культуры в постсоветский период, Москва, 2011, 50–66; Представления о персонифицированных днях недели у восточных славян, *Демнология и народные верования*, Москва, 2016, 131–158.

⁴ Д. Ђурић, *Дани у недељи у народној култури Јужних и Источних Словена*, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања, књ.145, Београд, 2020.

одређење није било пресудно у њиховој квалификацији. Под утицајем хришћанства, среда и петак су неретко сматрани „тешким“ данима⁵, док је недеља важила за најсрећнији и најбољи дан, дан-празник (посвећен Богу и молитви). Петак је на неким словенским територијама (на пример, у Левчу у Србији, Полесју) био и задушни дан, посвећен мртвима. У народу је сматран даном који припада Светој Петки.

Иако се према хришћанском црквеном календару прославља више Светих Петки⁶, у народној култури Јужних и Источних Словена се оне перципирају као једна светитељка⁷, која је покровитељ жена и петог дана у седмици. У народној култури је, иначе, било уобичајено именовање персонификација дана као „светих“ (Свети Понедељак, Свети Уторак, итд.), што је додатно допринело да се са персонификацијом петка изједначе хришћанске светитељке. Потом, сличност између семантике петка и семантике среде је утицала на то да се по истом обрасцу у народним веровањима и предањима појави и (Света) Среда.

Први помен персонификоване Недеље⁸ представља „Слово о твари и днии рекомом недеље“ (из XIV века), у ком се осуђује клањање персонификацији дана – „Недељи балвану“ (*неделе болвану*).⁹ Осим овог помена, текст не пружа додатне информације о народној представи о Недељи. Интересантно је да се потом персонификована Недеља у народним веровањима Руса изгубила (и њено место није заузело неко друго митолошко биће), али се јавља у народним предањима Украјинаца и Белоруса. Код Хрвата се јављају и веровања о Младој Недељи – персонификацији

⁵ Среда и петак су „посни“ дани и дани када је Христос ухваћен, односно када је страдао. Овим данима је био обавезан пост, као и уздржавање од песме и веселја.

⁶ Према црквеном календару, 14/27. октобра се празнује Света Петка или Преподобна мати Параскева, позната као Света Петка Епиватска/Српска/Трновска/Молдавска (према пореклу, односно месту чувања моштију), а која се код Источних Словена именује као Параскева Сербская/Параскева Пятница/Святая Параскева. У питању је светица из X, односно XI века. Затим, 26. јула/ 8. августа празнује се светитељка из II века, позната као Трнова Петка или Света Параскева Римљанка, односно Святая великомученица Параскева Пятница. Код Источних Словена се празнује и Света Петка Иконијска/Света мученица Параскева, светитељка из III века, чији је дан празновања 28. октобар/10. новембар.

⁷ Код Јужних Словена православне вероисповести у народу се сматра да постоји једна Св. Петка, при чему се прави разлика између њеног „летњег“ (Трнова Петка) и „зимског“ (Св. Петка Епиватска) прослављања, попут обележавања „летњег“ и „зимског“ Св. Николе или Св. Ђорђа.

⁸ Више о персонификованој недељи: Д. Ђурић, „Персонификација дана недеље у фолклору Јужних и Источних Словена“, *Даница: српски народни илустровани календар*, Београд, 2018, 293–310.

⁹ Н. Гальковский, *Борьба христианства съ остатками язычества въ древней Руси*, т. II, Москва, 1913, 76–83.

недеље (дана) у време појаве младог месеца¹⁰. Говорило се да се она може срести на раскршћу, да изгледа као млада жена у белом, али да никоме неће наудити.¹¹ С друге стране, иако су млада среда и млади петак¹² имали значаја у народној медицини и магији, не постоје посебне персонификације ових дана ни код Јужних ни код Источних Словена.

У народним веровањима и предањима Словенаца (ређе код Хрвата) се јавља и персонификација уторка – Торка (позната и као Торкља, Торчица, Шторка, Туркља и сл.). Веровало се да се она појављује уторком ноћу код жена које раде (преду или припремају пређу за ткање) и кажњава их због тога. Иако је назив овог бића везан за уторак, време појаве (после заласка сунца или касно у ноћ у уторак)¹³, као и друге особине и сижеи предања у којима се јавља је чине истом лику Среде код других словенских народа.

На основу назива би се могло очекивати да се у систему женских митолошких бића нађе и персонификација суботе, али код свих словенских народа она изостаје. Основно одређење овог дана као дана посвећеног мртвима и *оном* свету је, по свој прилици, утицало на то да се у народним веровањима не развије лик персонификоване Суботе.

Народне представе о Среди, Петки и Недељи се условно могу поделити на два супротна круга. Према једном, ове персонификације дана могу имати добар однос према људима, помагати им¹⁴, бити њихове заступнице и заштитнице и тада се у народним представама обично поистовећују са светицама¹⁵. Овај круг представа ће у овом истраживању бити остављен по страни. С друге стране, према народним веровањима и предањима Јужних, а поготово Источних Словена, Среда, Петка и Недеља могу да буду окрутне, да кажњавају људе и наносе им зло, добијајући одлике неких митолошких, демонских бића, попут русалки, кикиморе, подневног демона, итд.

¹⁰ У време младе среде, петке, недеље су вршене многе магијске радње и лечења. Посећивани су извори, веровало се да је тада вода посебно лековита.

¹¹ J. Lovretić, „Otok. Narodni život i običaji“, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*. VII/1, Zagreb, 1902, 141.

¹² Веровало се да су среда и петак у време младог месеца повољни за магијска лечења и бајања; сматрало се и да је тада вода посебно лековита, па су људи одлазили на изворе.

¹³ У народној култури се почетак једног дана везивао за залазак сунца претходног дана. Многе забране рада или обавезан пост средом су почињали да важе већ уторком после заласка сунца.

¹⁴ Петку и Недељу су често позивали у помоћ и у бајањима.

¹⁵ С. Мијатовић, Обичаји српског народа из Левча и Темнића, *СЕЗБ* VII/1, Београд, 1907; I. Šajnović, Sveta Petka i Nedjelja, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, XXVI/2, 1982, 378–379.

Изглед Среде, Петке и Недеље

Среда, Петка и Недеља се најчешће замишљају као жене, али њихов опис обично садржи неки детаљ, који упућује на то да се не ради о људском бићу. У Северној Македонији се говорило да је Среда као жена која вечито жали. Према веровању у Прилепу, она има широко лице, дуг нос, само једно око, а глава јој је огромна и обрасла длаком.¹⁶ У Црној Гори се причало како је „Сриета“ дошла да казни жену, која ради у њен дан, у виду високе „као стог сена“ жене, са густом седом косом и гвозденим зубима.¹⁷ У Словенији се говорило и за Торку да је „велика женска, страшно мочна“, „страшна и окрутна“, понекад и са пасјим ногама.¹⁸ У ловешком крају у Бугарској се веровало да се Среда може појавити у форми човека, пса, мачке или квочке са пилићима.¹⁹ Код Источних Словена обично је представљена као жена повезана марамом и то онаквом какву су носиле удате жене.

У Полесју је забележено веровање да је Среда змија. Говорило се да она има много ћерки, па се зато не сме прести у њен дан (средом), зато што ће све изаткано узети и однети својој деци.²⁰ У Бугарској се сматрало да Среда у виду змије долази ноћу да казни жене, које не поштују забрану рада с вуном, везу и шију.²¹ Змија је, иначе, најчешћа хипостаза Среде, Петке и Недеље, што упућује на њихову хтонску природу. У бугарским народним песмама Недеља се у виду змије појављује у пољу и кажњава оне који раде.²² У демонолошком предању из пиротског краја, змија се појавила изнад огњишта, због тога што је жена месила хлеб у петак. Домаћица се досетила да је то Света Петка и молила је за опрост. Змија је полетела ка њој и одједном нестала, а уплашена жена је отад поштовала петак.²³ У предању из алексиначког краја, змија се појавила код огњишта и обавила око црепуље у коју је жена ставила хлеб, који је умесила у недељу. Потом

¹⁶ Р. Попов, *Светци и демоните на Балканите*, Софија, 2002, 54.

¹⁷ Л. Раденкович, „Внешность мифологических существ: славянские параллели“, *Studia Mythologica Slavica*, XII. Ljubljana, 2009, 157.

¹⁸ N. Kuret, *Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navade od pomladi do zime*, 2, Ljubljana, 1998, 514; J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ludstva z mitološkim uvodom*, Ljubljana, 1997.

¹⁹ К. Кръстанова, „Домашно ткачество“, *Ловешки край*, Софија, 1999, 169.

²⁰ М. Р. Павлова, „Среда и пятница в связи с прядением“, *Этногенез. Ранняя этническая история и культура славян*, Москва, 1985, 68.

²¹ Р. Попов, „Многобројна лица Свете Петке Трновске“, *Култ светих на Балкану. Лицеум*, 5, Крагујевац, 2001, 139.

²² *Български народни балади и песни с митически и легендарни мотиви*, Т. Живков (ред.), Софија, 1993, 415.

²³ Д. Златковић, *Време уз огњиште. Народне приповетке из пиротског краја*, Пирот: 2002, 19.

је змија отишла под праг²⁴, а пошто се хлеб испекао и домаћица га извадила из црепуље, видела је да је крвав. Исте ноћи су јој се у сну јавиле Петка и Недеља, поручиле јој да сваки хлеб, који се меси и пече петком и недељом, постаје крвав, али су јој и запретиле да ће је казнити страшним мукама, уколико настави да их не поштује²⁵. Код Украјинаца се забрана печења хлеба петком доводила у везу са веровањем да се тиме „пече“ и светитељка.²⁶

Опис женских персонификованих дана у народним веровањима и предањима често се доводи у везу с нарушавањем забране рада у дане, који су под њиховим покровитељством. Недеља се и код Јужних Словена и код Украјинаца и Белоруса замишља као лепа девојка, али прљава и с црвеним очима, због тога што људи не поштују забрану да чисте у њен дан (па сва прашина и прљавштина лете на њу). Она је умазана тестом, због тога што жене месе хлеб, изгребана је и у посекотинама, због жена, које шију и преду. Исти детаљи у изгледу се, нешто чешће код Источних него код Јужних Словена, везују и за (Свету) Петку и Среду. У Бугарској се веровало да жене које шију, плету или ткају у среду боду кукицом и иглом очи и Светој Среди (Попов 2001: 139). Народна представа о Среди као жени која је стално жалосна би се могла односити управо на наведено веровање. У украјинским предањима је Петка изгребана и избодена вретенима, а Недеља рашчупана, зато што жене преду њиховим данима.²⁷ У меморату забележеном у околини Сврљига Петка је висока жена у дугој црној хаљини, са лицем у ранама.²⁸

Код Источних Словена су распрострањена предања да ноћу уочи петка код жена које преду долази Света Петка, и уплакана им показује своје посечено и избодено тело.²⁹ Говорило се да жене, које петком шију, боду „светитељку“ иглама, оне које беле рубље јој ту воду бацају у очи, као и оне, које петком чисте.³⁰ Код источнословенских народа су била

²⁴ Одлазак змије под праг се може довести у везу са веровањима о кућној змији, „чуваркући“, која представља душу претка, односно првог домаћина куће.

²⁵ М. Јоксимовићка, „Не треба месити хлеб у петак и недељу“, *Караџић. Лист за српски народни живот, обичаје и предање*, II, Алексинац, 1900, 54.

²⁶ Више о томе: Ју. П. Дяченко, В. О. Замлинський, *Українці: народні вірування, повіря, демонологія*, Київ, 1991, 189–190.

²⁷ Б. А. Успенский, *Филологические разыскания в области славянских древностей*, Москва, 1982, 137.

²⁸ Ј. Туцаков, *Психосугестивни елементи у народној медицини Сврљшког Тимока*, књ. 18, Београд, 1965, 12.

²⁹ Л. Н. Виноградова, „Социорегулятивная функция суеверных рассказов о нарушителях запретов и обычаяв“, *Славянский и балканский фольклор. Семантика и прагматика текста*, вып. 10, Москва, 2006, 227; Л. Н. Виноградова, Е.Е. Левкиевская, *Народна демонология Полесья*. т. 3. Москва, 2016, 661–662.

³⁰ С. Н. Амосова, „Среда и пятница хозяйину в доме не указчица“: представления о среде и пятнице у восточных славян, *Знаки времени в славянской культуре: от барокко до авангарда*, Москва, 2009, 310.

распрострањена веровања да се радом (прањем, предењем, ткањем) у време када се не сме (петком, недељом, празницима) затварају очи „светитељкама“, али и покојницима.³¹

Иако је црна боја типична за демонска и митолошка бића, и хришћанска иконографија је могла да утиче на народну представу о Петки као жени у тамној или црној одећи. У Северној Македонији се говорило да је она жена у црном.³² Код Источних Словена Петка је жена средњих година или чак стара жена (у Полесју), обично је повезана црном марамом, а ако ње нема, онда јој је коса пуштена и веома дуга, што је одлика русалки.³³ Она се на источнословенском културном простору може појавити и у белој одећи. У Полесју се приповедало како се Петка указала некој жени у виду младе жене у црном, са пуштеном дугом белом косом.³⁴

С друге стране, за Недељу се најчешће везује бела боја – она је у белој хаљини и има белу мараму. У Левчу се казивало о некој жени, која је у љутњи опсовала Петку, па јој је у сан дошла жена са црном марамом, иза које је била жена са белом марамом. Прва гошћа у црном је несумњиво Петка, док се за другу може претпоставити да је Недеља – како због боје мараме, тако и чињенице да су хришћанске светитељке истог имена често заједно представљене на иконама.³⁵ Црна и бела боја³⁶, иначе, алтернирају у описима митолошких и демонских бића, тако да се исто биће може везати и за црну и за белу боју.

Функције женских персонификованих дана

Персонификоване Среда/Торка, Петка и Недеља у народним веровањима имају регулативну функцију. Оне су, као патрони одређеног дана, задужене за то да људи тај дан поштују и не обављају, пре свега, тзв. женске послове (предење, шивење, ткање, искувавање пређе, прање, чишћење, мешање хлеба). Иако је пост важан елемент семантике среде и петка у народној култури, персонификације ових дана не кажњавају људе који не посте. Ова чињеница би могла упућивати на то да су народне представе о персонификованим данима старије од обавезе поста њиховим данима, што прописује хришћанство.

³¹ А. Некрылова, *Русский традиционный календарь*, Санкт-Петербург, 2007, 523.

³² Т. Вражиновски, *Манастирите и црквите в народната традиција*, Скопје, 2011, 245.

³³ С. М. Толстая, *Полесский народный календарь*. Москва, 2005, 203; С. М. Толстая, „Дни недели в народной магии“, *Живая старина* 2, Москва, 2008, 2.

³⁴ Л. Н. Виноградова, Е.Е. Левкиевская, *Народна демонология Полесья*. т. 3. Москва, 2016, 663.

³⁵ С. Марковић, *Приповетке и предања из Левча*, Београд, 2004, 102–103.

³⁶ Л. Раденкович, „Белое и черное как признаки мифологических существ (на славянском материале)“, *Балканские чтения 9. Terra balkanica. Terra slavica. К юбилею Татьяны Владимировны Цивьян*, Москва, 2007.

У народним демонолошким предањима се контакт са нечистом силом обично успоставља онда када се човек нађе на месту на ком не сме да буде, у време када није предвиђено да буде ван свог простора или просто у време, које припада нечистој сили (глуво доба, неки периоди у години попут Некрштених дана) и обавља неку активност, која је тада забрањена. У предањима у којима се јављају персонификовани дани обично се наводе време и акција, коју (најчешће) домаћица предузима, а то не би смела. Појава ликова женских дана је, због тога, очекивана. Предања су конципирана око једног догађаја, у ком учествује мали број ликова (обично само онај ко крши забрану рада и персонификовани дан). Сиже који се често везује за Среду, али и Петку и Торку, односи се на забрану предења. У Северној Македонији се казивало како су се уочи среде жене окупиле да преду, а уз свој рад су певале и гласно се смејале. У глуво доба их је прекинуо страشان звук с тавана, па су се разишле. Сутрадан су виделе да је Среда – као опомену прељама – бацила вретено неке жене, за коју се говорило да је радила средом, па је била кажњена.³⁷ Петка се, исто тако, према веровањима, појављује у глуво доба ноћи (уочи петка) и кажњава или плаши оне, који раде. У Русији су говорили да не треба дуго остати будан, због тога што по селу иде „св. Пятинка” и грди оне које затекне будне.³⁸

У Полесју се забрана предења средом објашњавала веровањем да ће доћи Среда, па прести.³⁹ Веровање да ће доћи персонификација дана и прести ноћу се доводи у везу и са забраном да се на вретену остави неопредена нит или да се ткачки прибор не одложи према обичају. Ова забрана се везује, код Источних Словена, и за Недељу, али и за друга митолошка бића попут кикиморе. У Полесју се приповедало о некој жени, која је прела уочи среде до касно у ноћ, па је оставила неопредену нит. Пошто је отишла на спавање, чула је да се вретено окреће и досетила се да је то Среда дошла да заврши предење.⁴⁰ На истој територији се говорило како је нека друга жена заборавила да склони неопредену нит уочи петка, па ју је Петка те ноћи у сну страшно грдила.⁴¹ У многим предањима Петка кажњава оне који нарушавају забране рада у зависности од посла, који обављају – уколико неко преде, она га избодје вретенима; ако везу или шију – учиниће да им утрну прсти и руке. У Русији се приповедало о прељи, којој

³⁷ М. Цепенков, *Народни веровања. Детски игри*, IX, Скопје, 1980, 63.

³⁸ А. Н. Афанасьев, *Народные русские легенды А. Н. Афанасьева*, Новосибирск, 1990, 86.

³⁹ С. М. Толстая, „Полесский народный календарь. Материалы к этнодиалектному словарю: Р–Я“, *Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья*, Москва, 1995, 270.

⁴⁰ Л.Н. Виноградова, Е.Е. Левкиевская, *Народна демонология Полесья*. т. 3. Москва, 2016, 612.

⁴¹ Вид. прет. нап., стр. 625.

је Петка потпуно одрала кожу и окачила је на разбој, што се обично везује за духа бање – *обдерику*. У Полесју је забележено казивање жене, која је тврдила да ју је Петка лично претукла, због тога што је прела.⁴² Широко распрострањено је било веровање да Петка гуши и дави жене које раде.⁴³ Пажњу привлаче наводи да она режи или говори преузимајући туђи глас, како то обично чине демонска бића.⁴⁴

Код Словенаца су забележена предања о Торки, која долази у кућу жене, која је оставила нити на вретену а претходно се није прекрстила и поменула божје име, па сву ноћ преде уз страшну буку.⁴⁵ Исто веровање, везано за *турчицу*, јавља се код Хрвата у Мађарској.⁴⁶ У корушкој области се говорило и да ће Торка, ако се преде у уторак, доћи у току ноћи и сав рад уништити.⁴⁷ Према другим словеначким предањима, она живи на тавану или иза димњака и веома сурово кажњава жене које раде уторком – обично их растргне, а њихове кости остави на тавану.⁴⁸

За женске персонификоване дане се везује и сиже о покушају кажњавања жене, која кува пређу у дан, који је под њиховим покровитељством. Према предањима, домаћица отпочне са припремама за кување пређе у среду или петак увече, па јој долази непозната жена и нуди своју помоћ. Међутим, домаћица схвати да нема котао, па одлази код суседа да позајми њихов. Пошто исприча суседима зашто је дошла и да је у њеној кући незнанка, која ће јој помоћи, они се досете да је то Среда (Торка/Петка), па је саветују да оде испред своје куће и викне да гори планина и Средина (Торкина/Петкина) деца. Домаћица их послуша, Среда/Петка излети из куће, а жена уђе и закључа врата. Обично „светитељка“ нестаје с песмом првих петлова, неретко уз коментар да се жена једва извукла, јер би је она скувала заједно са пређом.⁴⁹ У Русији је забележено нешто разуђеније предање о младој жени, која је прела уочи среде до касно у ноћ, па је, због умора, заборавила да се прекрсти и замоли „матушку Среду“ да јој помогне да сутра раније устане и доврши предење. Ујутру је у кући затекла непознату жену, која јој је рекла да је завршила све послове, али да је остало још да беле платно, па је послала девојку на реку по воду. На путу до реке млада

⁴² Исто, 646.

⁴³ Исто, 651.

⁴⁴ М. Р. Павлова, „Среда и петница в связи с прядением“, *Этногенез. Ранняя этническая история и культура славян*, Москва, 1985, 68.

⁴⁵ J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom*, Ljubljana, 1997, 217.

⁴⁶ Đ. Franković, *Mitska bića u podravskih Hrvata*, Budimpešta, 1990, 163.

⁴⁷ P. Zablatnik, *Čar letnih časov v ljudskih šegah. Stare vere in navade na Koroškem*, Celovec, 1984, 80.

⁴⁸ Вид. нап. 46, 218–219.

⁴⁹ Вид. нап. 31, 219.

жена је срела комшиницу и испричала јој све о необичним догађајима. Комшиница је одмах схватила да је то Среда, која ће девојку скувати заједно с платном, па јој је саветовала да испред својих врата викне да су „на мору изгорела Средина деца“⁵⁰. Код Срба је, такође, забележено предање с истим сижеом, а жена се спасава викнувши: „Изгорела горица и у гори Сриједа!“⁵¹ Према варијанти овог предања из Бугарске, код жене, која је радећи ушла у ноћ среде, појавила се непозната жена са белом марамом и понудила јој помоћ. Жена се спасла тако што је остала код суседа.⁵² Према другом предању из Бугарске, жена је радила у ноћи петка, па јој је дошла „непозната жена“. Тек када је ушла у кућу, домаћица је видела да је незнанка крвава и да јој је лице улепљено вуном. У овој варијанти предања суседи саветују жену да испред својих врата викне да гори „света гора“. Предање се завршава карактеристичном Петкином претњом да би скувала домаћицу. Ликови Среде и Петке се у варијантама овог предања не разликују, тако да се, код Источних Словена, и за Петкин лик везује веровање да има много деце.⁵³

Код Источних Словена се за Петку и Недељу везује и сиже о митолошком бићу, које жени наређује да напреду велики број вретена, због тога што преде у време када се не сме. Обично персонификација дана кроз прозор или димњак убаца седам, дванаест, четрдесет или сто вретена и поручи жени да свако вретено напреду до јутра или ће је казнити. Пошто жена на свако вретено напреду по једну нит, Петка/Недеља љутито одлази, обично уз коментар „досетила си се“ или наводи и казну, коју је наменила жени (да је „изломи“ или „сасуши да буде као вретено“).⁵⁴

У јужнословенским предањима (и лирској народној поезији) Недеља обично прашта онима који раде⁵⁵, а својим изгледом и плачем утиче на њих да убудуће поштују њен дан. С друге стране, у украјинским и белоруским предањима она се по поступцима не разликује од Петке. Код Украјинаца се приповедало о некој жени, која је пекла хлеб у недељу, па је дошла Недеља, узела врео хлеб и прислонила га домаћици на груди, уз поруку да и она њу тако пече.⁵⁶ Такође, Недеља може избости прелу вретеном

⁵⁰ М. Р. Павлова, „Среда и пятница в связи с прядением“, *Этногенез. Ранняя этническая история и культура славян*, Москва, 1985, 69.

⁵¹ В. Чајкановић, Српске народне приповетке, књига 1, *СЕЗб*, XLI, Београд, 1927, 444.

⁵² Г. Лажевъ, „Приказки за черковни лица и явления“, *СбНУ*, IV, София, 1891, 139.

⁵³ М. Р. Павлова, „Среда и пятница в связи с прядением“, *Этногенез. Ранняя этническая история и культура славян*, Москва, 1985, 67; С. М. Толстая, *Полесский народный календарь*, Москва, 2005, 203.

⁵⁴ Л.Н. Виноградова, Е.Е. Левкиевская, *Народна демонология Полесья*. т. 3. Москва, 2016, 640.

⁵⁵ С. Марковић, *Приповетке и предања из Левча*, Београд, 2004, 96–99.

⁵⁶ Ю. П. Дяченко, В. О. Замлинський, *Українці: народні вірування, повіря, демонологія*, Київ, 1991, 190.

или послати на њу тешку болест, убити је и одрати јој кожу. У Полесју је забележено казивање о жени, која је радила уочи недеље, па јој је дошла висока и „страшна“ Недеља, рекла јој да легне, после чега је жена умрла.⁵⁷ Такође, она може, попут подневног демона, да ухвати човека за главу и уврће је док је не откине.⁵⁸

Према јужнословенским веровањима, Петка и Недеља могу људима да узму душу.⁵⁹ У околини Лесковца је била позната нека жена, која је умела да процени да ли ће болесник оздравити. Она је тврдила да може да комуницира са Петком и Недељом, које би јој говориле да ли желе да „узму“ одређеног човека.⁶⁰

Закључна разматрања

Иста функција женских персонификованих дана (регулисање понашања, односно поштовања забрана обављања женских послова), исто време њихове појаве, изглед и предикати (кажњавање оних који наруше забране рада) су утицали на то да ови ликови у предањима могу да алтернирају. Додуше, за Петку се као карактеристика везује суровост у кажњавању, док лик Недеље показује колебања у том погледу. Може се претпоставити да је суровост била изворно Петкина одлика, која се потом пренела и на лик Среде и Недеље. По свој прилици је Среда настала по угледу на Петку, с обзиром на то да нема неких својих посебних карактерних обележја, а да је Торка њен пандан у словеначкој народној култури.

Време појаве и активности женских персонификованих дана (ноћ, глуво доба), њихов изглед и хипостазе (змија) упућују на њихову везу са хтонским светом. Хтонски су и поменути простори у предањима, из којих ова бића долазе да казне жену тако што покушају да је скувају у казану с пређом – *гора, море*. Чињеница да се у предању казује како ови ликови имају децу додатно истиче да посредни нису хришћанске светитељке, већ демонска бића.

Петка и Недеља се, поготово код Јужних Словена, доводе у везу са *оним* светом. Петак је у неким деловима Србије, као и понегде код Источних Словена био задушни дан, што је могло утицати на успостављање поменуте везе. Такође, змија као најчешћа хипостаза женских дана упућује на њихову везу са култом предака. Као хипотеза би се могло навести да се иза ових ликова можда крије лик женског претка или, пак,

⁵⁷ М. Р. Павлова, „Среда и петница в связи с прядением“, *Этногенез. Ранняя этническая история и культура славян*, Москва, 1985, 68

⁵⁸ С. Н. Амосова, „Представления о персонифицированных днях недели у восточных славян“, *Демонология и народные верования*, Москва, 2016, 148.

⁵⁹ Уп. клетве „Света Недеља да му земе душата“ (мак.), „Убила те Света Петка!“ (срп.).

⁶⁰ Д. Ђорђевић, *Живот и обичаји народни у Лесковачком крају*, Лесковац, 1985, 151.

женског божанства, које је било задужено за оне сфере живота, које припадају женама (рађање, женски послови). Притом, то божанство, које према наведеним одликама одговара словенској богињи Мокош, могло је да има два лица – једно плаховито, сурово и зло (као Петка), а друго добро, трпељиво и нежно (као Недеља).

Драгана С. Ђурић*

Српска академија наука и уметности
Балканолошки институт
Кнеза Михаила 35
11000 Београд

Кључне речи: дани у недељи, „женски“ дани, среда, петак, субота, недеља, митолошка бића, демонска бића, Словени

Dragana S. Đurić

FEMALE DAYS AS MYTHOLOGICAL BEINGS
IN SOUTH AND EAST SLAVS' BELIEF

The paper analyzes folk beliefs and folk tales, in which personified women's days (Wednesday, Friday and Sunday) have features of mythological and demonic beings. These beings have a regulative function – they watch over people's behavior on “their” days, and especially that prohibitions on work and performance of the so-called women's work (weaving, sewing, making bread) are respected. The time of their appearance (night, middle of the night), predicates (punishment of people), appearance, hypostases (snake) make them close to demonic beings in Slavic folk tales. They are also related to the world of the deceased and the cult of ancestors, so the question can be raised whether behind these characters is a mythical ancestor or a female deity (old Slavic goddesses Mokoš), who was the patron of women and childbirth, but who could show two faces – one cruel and evil (Friday), and the other good and gentle (Sunday).

* draganasdjuric@gmail.com
dragana.djuric@bi.sanu.rs